

AJUNTAMENT DE LES BORGES DEL CAMP

XIII Premi Literari Sant Jordi 2002

**PREMI
ASSAIG, MEMÒRIES I HISTÒRIA DE
LES BORGES DEL CAMP**

**La Maria Riera i la Trinitat.
Campaneria a les Borges del Camp
de
Rosa Pàmies i Vilà**

La Maria Riera i la Trinitat

Campaneria a les Borges del Camp

Al “Nardo”,
darrer campaner de
les Borges del Camp,
com a homenatge pòstum,
amb afecte i consideració.

Índex

Índex	3
Introducció	4
Metodologia.....	5
La campana	6
La campana com a instrument. Les seves parts	8
El so d'una campana	11
El simbolisme de les campanes	13
Campaneria de les Borges del Camp	15
Noms de les campanes	15
Fonedor, lloc de construcció i any.....	15
Accessibilitat	15
Titularitat	16
Inscripcions i mesures de les campanes	16
Campanar de la parròquia de l'Assumpció	16
Altres campanes	18
Mecanismes per a tocar	20
Relació de tocs enregistrats a l'ordinador-patró	21
Les melodies i transcripció dels tocs	22
Descripció dels diferents tocs	23
Tocs amb funcionalitat religiosa	23
Toc d'oració	
Tocs festius	
Seixanta-cinc batallades	
Toc de processó	
Toc de Missa a l'ermita	
Toc de combregar	
Tocs amb funcionalitat civil	27
Tocs festius	
Toc de foc o arravatament	
Toc d'anar a dinar	
Toc de posar-se a treballar	
Tocs de difunts.....	28
Tocs d'adults	
Toc d'home	
Toc de dona	
Toc d'albats	
Toc de nena	
Toc de nen	
Toc general de difunts	
Bibliografia	33
Agraïments	35

Introducció

La campana és un dels instruments de música més antics de la humanitat. En són testimoni un amplíssim ventall de models, usos i simbologies en diverses i distants cultures escampades geogràficament per tot el planeta, amb una amplitud cronològica de varis mil· lenis. Es parla naturalment d'un arquetip universal, és a dir un recipient d'interior buit percudit d'una o altre forma que presenta una gran diversitat, tant de mides com de models, de materials i nomenclatures.

En termes científic-acústics i segons la coneguda classificació de Hornbostel-Sachs, estariem parlant d'un instrument idiòfon d'entretoc, és a dir, que es posa en vibració al ser colpejat, de toc directe i percussió amb cavitat, amb vibració produïda principalment a les vores.

En el treball que ens ocupa entenem com a campana un vas rodó de bronze de fundició (coure o aram aliat amb una quinta part aproximadament d'estany) d'amplada desigual, creixent cap a la boca i col· locada penjada boca avall, fixa o en moviment, que és percudida al seu interior per una peça de ferro que anomenem batall, o per fora amb un martell.

A Europa l'ús de les campanes s'ha perpetuat de la mà del cristianisme com a instrument utilitzat per a la crida al culte en totes les seves vessants, tant monàstiques com parroquials. Aquest ús va ser directament heretat de la civilització romana, per la qual cosa l'Església solament va fer-ne una adaptació.

La centralitat exclusiva dels campanars com a mitjà de comunicació comunitari durant molt segles ha fet extensiu l'ús de les campanes com a mitjà de comunicació cívica, més enllà de l'estricta ús religiós, amb tot de tocs específics ben diferents dels que pertanyen al culte.

A Catalunya és produeix una gran inflexió entre l'abans i el després de 1936. Durant la Guerra Civil es despenjaven les campanes i moltes foren convertides posteriorment en material bèl· lic (canons). Hom avalua en un 90% del total les campanes destruïdes si be la dada encara no ha estat avaluada formalment. Però es pot afirmar que moltes foren destruïdes juntament amb altres símbols religiosos.

Metodologia

Per tal d'elaborar els diferents esquemes sonors que corresponen als tocs de campana de la vila es va recórrer a una doble vessant:

Per una banda s'utilitzà com a punt de partida l'enregistrament en cinta de cassette d'una exhibició de dotze tocs efectuada pel campaner del poble Leonard Figueres i Ferré (el Nardo) el diumenge dia 19 d'octubre de 1986 tot coincidint amb la diada de la tornada de la Mare de Déu de la Riera a la seva ermita. L'esdeveniment fou enregistrat per A.P.F.

I per l'altra banda als tocs efectuats in situ des de l'inici del treball de recerca i als diferents canvis d'impressió i anotacions aportades per la persona del campaner.

Seguint les indicacions dels compositors musicals i mestres organistes Francesc Farràs i Corominas¹ i Ramon Oranias Orga² s'iniciaren els esborranys per tal d'aconseguir els esquemes rítmicomelòdics que s'acompanyen més endavant.

A través de la repetida audició dels diferents tocs enregistrats, s'anava transcrivint el comportament rítmic del campaner. Una vegada fet el primer esborrany es verificava, quan hi havia ocasió, el material transcrit amb tocs reals quan el campaner efectuava des de la sala de campanes.

També, i mitjançant un detector de freqüències sonores, es procedí a trobar la freqüència bàsica en produir-se una batallada a la campana.

Val a dir que tot aquest material fou d'una enorme utilitat en el moment d'introduir les melodies dels tocs al patró (ordinador) que comanda el comportament de les campanes quan foren automatitzades l'any 2001.

---

¹ Organista titular de la parròquia de la Concepció a Barcelona.

² Organista i monjo de Montserrat

La campana

La campana és un instrument idiòfon de percussió, fet de metall, generalment de bronze, i que té la forma d'un vas rodó, d'amplària creixent devers la boca, el qual va suspès boca avall i sona quan les seves parets són percutides per un batall a l'interior o per un martell a l'exterior.

La campana, que es troba ja en totes les civilitzacions antigues a partir de les de l'Orient Mitjà, ha estat utilitzada al llarg de la seva història per a senyals culturals, festius, de dol, de perill, de les hores, de convocatòria, etc.

Amb finalitat musical, ha constituït conjunts capaços de formar un dibuix melòdic. Generalment les grans campanes són suspeses en llocs alts: torres i altres construccions especials. En aquest darrer cas, a les campanes de batall, la percussió és obtinguda generalment en tibar una corda, l'esforç de la qual és transmès mitjançant una politja a un bastigi anomenat jou, que pren un moviment oscil·latori i el comunica per mitjà d'uns tirants a la corona (conjunt d'anses per on la campana és subjectada); a l'interior hi ha una argolla subjectadora del batall, el qual colpeja la secció més ampla de l'instrument, denominada panxa.

La peça que assegura la campana i li fa de contrapès en ventar-la és anomenada capçal o jou. L'impuls és donat sovint també per mitjans mecànics i, modernament, elèctrics.

Hom toca, branda o venta la campana quan el batall o el martell la colpegen pausadament; la repica quan ho fa amb tocs vius i repetits; la volteja o llança al vol quan és el moviment de rotació de la campana que fa sonar en copejar el batall.

La introducció de la campana en el culte cristià és atribuïda a sant Paulí (s VI), bisbe de Nola, Campània (d'on sembla derivar el nom). Fins al s VIII, però, no consta la construcció de campanars per a convocar els fidels al temple. Des del s XIII se'n conserven de datades i sovint porten inscripcions que en detallen la finalitat.

El toc de campana és específic i ha creat un autèntic llenguatge. Als Països Catalans, hom diferencia els tocs segons que assenyalin pràctiques religioses (tocar a missa, a rosari, toc d'àngelus), defuncions (tocar a morts), lent i solemne i variant segons l'edat, el sexe i l'estat del difunt, naixements (tocar a bateig, alegre i variant segons el sexe del nou nat), mal temps, foc, sometent; les hores són assenyalades per la campana, i una de més petita assenyalava els quarts.

Amb la distinció entre municipi i parròquia, especialment des de la Revolució Francesa, el toc de campanes (especialment el de les hores) fou atribuït a les corporacions municipals.

La fabricació d'una campana s'inicia amb la preparació d'un nucli o motlle interior recobert d'argila, damunt el qual hom construeix una campana falsa amb argila fàcilment trencadissa, de forma i dimensions iguals a la campana a fabricar. Hom aplica a la seva superfície amb cera les inscripcions i la decoració i procedeix després a recobrir-la amb un motlle exterior. Una vegada cuit el conjunt i retirada la campana falsa, hom procedeix a introduir la fosa de bronze de campana (més ric en estany).

La campana com a instrument. Les seves parts

Quan s'entra en el món de les campanes es troba un antiquíssim i estès sistema de comunicació amb notables connotacions simbòliques que en unes poques dècades ha quedat obsolet al ser superat per d'altres, basats en tecnologies sofisticades que no paren d'evolucionar tot oferint avantatges insòlits i fins ara insospitats.

Això ha deixat en suspens algunes de les funcions pròpies de les campanes, especialment la convocatòria d'emergències. D'altres les ha bandejat el racionalisme científic que ben poc lligat amb determinades concepcions màgiques de la naturalesa antany abundantment practicades. Es manté encara la funció litúrgica, però sense la centralitat i l'extensió d'altres temps.

Altrament la vigència de la campana com a sistema comunicatiu modern és inversament proporcional a la magnitud de la població o assentament que abasta. És a dir, com més petit sigui el nucli d'habitants, més possibilitats hi ha que les campanes siguin considerades encara un element de comunicació efectiu.

Pel que fa a la valides d'aquestes possibilitats comunicatives, la seva simplicitat i la no dependència de fons energètiques com l'electricitat (almenys fins fa poc) ni de cap sistema complex bloquejable, sinó que depèn, o hauria de dependre de l'acció directe del campaner, els pot donar valor com a sistema encara vàlid de comunicació col·lectiva en casos excepcionals.

Per a la major part de la gent, però, la campana és un instrument o objecte destinat a produir un so potent i agradable, vinculat al culte cristià, que crea com a valor afegit una determinada atmosfera auditiva, i tota la història i desenvolupament tecnològic aplicat a campanes i campanars s'ha basat en aquest principi.

La forma, la disposició, la situació, els materials i les tècniques han estat sempre encaminades a la consecució sònica amb plantejaments més o menys musicals. Per això, quan una campana s'ha badat o esquerdat, durant centúries i fins ara mateix, s'ha portat a la refosa per recuperar el bronze inservible.

Cal replantejar aquests esquemes i considerar la campana com un bé cultural, que a més de ser escoltat pot ser mirat i estudiat, fet que li dóna un valor afegit com a monument, que a més de la seva estètica pot tenir interès per historiadors i arqueòlegs per ala informació que transmet.

Finalment, cal considerar per sobre de tot les campanes i els campanars com uns instruments de la música popular-tradicional amb tot els requisits que conformen aquesta modalitat.

La importància dels timbres, les singulars afinacions, la diversitat dels tocs, les tècniques d'execució de l'instrument i de l'ús que se'n fa. Tot plegat conforma un llegat on la comunitat s'hi reconeixia i s'havia perpetuat en generacions com un dels components essencials de la sociabilitat.

Tot seguit s'adjunta un full on queden determinats els noms tècnics de les diferents part d'una campana als quals es farà referència al llarg del treball, si bé poden tenir noms diferents segons les variants dialectal del català.

El so d'una campana

El so d'una campana ve determinat per la seva mida i pel disseny del gruix de la secció vertical, que els mestres campaners o constructors anomenen costella. La forma d'aquesta és la que dóna el perfil de la campana.

Els antics fonadors van descobrir que per fer una bona campana, sònicament parlant, era precís que el gruix de la seva secció vertical no fos uniforme, sinó que calia que tingués més bronze en unes zones que en les altres. Així es pot considerar la campana com un conjunt d'anells de bronze de diferent gruix i diàmetre cada un d'ells, i els sons de cada un d'aquests anells són els que amb la vibració que fan després de ser percudits causin la ressonància per donar com a resultat un so especial i agradable.

La campana a causa de la seva mida i configuració dóna al ser colpejada una nota fonamental o so bàsic, anomenada també nominal. Aquesta nota fonamental és composta per tota un colla de sons o notes que es corresponen, en certa manera, als harmònics d'aquesta fonamental, i diem en certa manera perquè aquesta harmònics, segons la secció del bronze, surten amb determinades desviacions. La major o menor magnitud d'aquestes desviacions són les que condicionen la qualitat del so resultant i per tant la qualitat de la pròpia campana.

Per això a aquestes notes o sons se'ls anomena concomitants, perquè no sempre es corresponen exactament amb els harmònics de la fonamental. Les concomitants, anomenades també parcials són la primera, la tercera major, la quinta, l'octava superior (que concorda sempre amb la nota fonamental i per això també se l'anomena nominal) i l'octava inferior (que alguns fonadors els surts com una sexta major o una sèptima) anomenada hum i també bordó, causant del ressò prolongat d'una campana.

A més de les notes concomitants esmentades, en el so de les campanes s'hi detecten unes sonoritats més agudes, anomenades mixtures. Serien la desena major, l'onzena, la dotzena i la quinzena. D'aquestes mixtures la més remarcable és la onzena, que en moltes campanes grosses es distingeix clarament com una quarta de la fonamental i per això es considera una fonamental secundària.

Aquesta complexitat harmònica que es produeix en tot l'instrument simultàniament a cada cop de batall, amb les innumerables combinacions que es poden produir tant d'alçades tonals com de desviacions d'harmònics, fa que cada campana tingui un so singular, únic i identificable.

Quan una campana surt desafinada, algunes escoles de fonadors en retoquen els interiors amb grans torns mecànics verticals, rebaixant el bronze en els anells corresponents a les notes ressonants que es volen intervenir, però solament abaixen les

que han quedat massa altres, perquè per apujar-les s'hi hauria d'afegir material, comes que solament es podria aconseguir refonent de nou la campana amb retocs de la costella primigènia.

L'anàlisi acústic rigorós s'aconsegueix localitzant el so de cada anella o zona de la campana que produeix cada harmònic amb diapasons mecànics regulables o bé electrònics.

El present treball, lluny de ser una anàlisi acústica exhaustiva, vol ser una recopilació dels diferents tocs que fins a inicis del segle XXI s'han conservat tot transmetent-se per generacions de famílies de campaners fins als nostres dies.

El simbolisme de les campanes

El simbolisme de la campana es troba directament relacionada amb la percepció del so:

A la Índia, per exemple, simbolitza l'oïda, i tot allò que aquesta percep, el so (shabda), és el reflex de la vibració primordial. Així doncs, la major part de sons percebuts en les experiències jòguïques són tocs de campana.

A l'Islam la ressonància de la campana és el so subtil de la revelació corànica, la repercussió de la Potència Divina en la existència: La percepció del talà de la campana dissol les limitacions de la condició temporal.

De forma anàloga el Cànon búdic pali assimila les veus divines al so d'una campana d'or.

A la Xina el repic de la campana està en relació amb el tro i s'associa al del tambor. Però la música de campanes és música principesca i criteri de l'harmonia universal.

Les campanetes suspeses dels sostres de les pagodes tenen per finalitat fer percebre el so de la llei búdica. Però el dringar de campanes o campanetes té universalment un poder d'exorcisme i purificació: allunya les males influències o almenys adverteix de la seva proximitat. Això passa en particular amb les campanes atribuïdes a Ghantakarma, que protegeix d'aquesta manera del mal i de les malalties.

Un simbolisme molt particular és el de la campaneta tibetana (tilpu, en sanscrit ghanta). Oposada al vajra (llamp), la campaneta significa el món fenomènic enfront al món adamantí (el món de les aperecences) simbolitzat per l'extinció ràpida del so.

És també la Sabiduria associada i oposada, al Mètode, l'element passiu i femení, mentres que el vajra és actiu i masculí; la qual cosa fa que també es tradueixi com un simbolisme sexual pel fet de portar els iniciats una anell d'or que representa el vajra a la mà dreta i una anell de plata que representa la campana a la mà esquerra.

La campaneta per oposició al llamp simbolitza les virtuts femenines, la crida divina a l'estudi de la llei, l'obediència a la paraula divina, i en tots els casos una comunicació entre la terra i el cel.

Pel lloc on es troba el batall, evoca la posició de tot allò que està sospès entre la terra i el cel i estableix una comunicació entra ambdós, però també posseeix el poder d'entrar en relació amb el món subterrani.

Al Japó a part de l'ús religiós que es fa de les campanes, cada més d'agost, a les poblacions d'Hiroshima i Nagasaki, es toca una monumental campana, la Campana de la Pau, que recorda els fets bèl·lics de la Segona Guerra Mundial i en particular la destrucció que produïren sengles bombes atòmiques en aquestes poblacions.

I finalment la campana ritual tibetana i el seu batall simbolitzen també la cúpula celest i l'eix del món que la travessa.

A les religions més properes, com ara el cristianisme en les seves diferents accepcions (catolicisme, protestantisme, cristianisme ortodox...) la finalitat de les campanes és la de convocar els fidels quan tenen lloc els diferents actes religiosos i de culte en els distints temples

Campaneria de les Borges del Camp

Segueix una explicació que reflecteix els trets principals de les campanes, la seva localització i algunes de les característiques tècniques més importants.

noms de les campanes

Si ordenem de menor a major diàmetre i tenim en compte el conjunt de cada ubicació trobem:

Església de la Mare de Déu Assumpta

1. Santíssim Sacrament (Alçar-Déu)
2. La Trinitat (Campana petita)
3. Maria de la Riera (Campana grossa)

Ermita mare de Déu de la Riera

1. (Maria Teresa)

fonedor, lloc de construcció i any

Església de la Mare de Déu Assumpta

1. Germans Roses – València 1941
2. Pomerol – Reus 1883
3. Salvador Manclús – València 1941

Ermita mare de Déu de la Riera

1. Salvador Manclús – València 1954

accessibilitat

Al campanar de la parròquia de la Mare de Déu Assumpta de les Borges del Camp s'hi arriba entrant al temple dirigint-se a mà dreta i traspasant una porta que accedeix a una escalinata amb cent set graons que porten a la sala de campanes.

Al campanar de l'ermita s'hi accedeix per una porta a mà esquerra de l'altar que mitjançant una escalinata puja fins dalt.

Tan en un campanar com a l'altre, les escales es troben en unes adequades condicions per a facilitar l'accés, que inclou una barana d'obra a mà dreta. A la sala de campanes les condicions de seguretat personal es veuen afavorides trobant-se els finestrals a més d'un metre d'alçada del pis.

titularitat

Si bé la titularitat del temple i l'ermita correspon a la parròquia catòlica de la Mare de Déu Assumpta, l'ús i manteniment de la torre de les campanes de la vila es troba compartida entre la Parròquia i l'Ajuntament de les Borges del Camp.

inscripcions i mesures de les campanes

Les campanes a més d'un so gaudeixen d'una cultura escrita que informa de l'any en què fou instal·lada i del motiu de la posada en funcionament.

campanar de la Parròquia de l'Assumpció

Campana petita

“LA TRINITAT”

Diàmetre de boca : 85 cm.

Llargada del batall: 810 mm.

Alçària del vas: 850 mm.

Jou de fusta de roure

Amplada màxima del jou: 1200 mm.

Alçària màxima del jou: 890 mm.

Alçària total: 1760 mm.

Pes real: 332 kg

Nota fonamental aproximada: Sol # 3

Any 1883

Inscripcions:

“(H) SIGNVM PERCRATVM RVRICOLIS CON FECTVM A / TRINITAS
SANCTISSIMA / (marca de fàbrica) POWEROL JVNIORE ANNO MDCCCLXXXIII
” (m)

(06) (Verge)

(09) (Sant en relleu)

(03) (Mateix sant 09)

(12) Creu potenziada d'estrelles

Campana grossa

“MARIA DE LA RIERA”

Diàmetre de boca : 1020 mm.

Llargada del batall: 950 mm.

Alçària del vas: 1020 mm.

Jou de fusta de roure

Amplada màxima del jou: 1185 mm.

Alçària màxima del jou: 1130 mm.

Alçària total: 2150 mm.

Pes aproximat: 614 kg

Nota fonamental aproximada: fa # 3

Any 1941

Inscripcions:

“ (H) (12) AÑO 1941 (06) MARIA DE LA RIERA / (P) COSTEADA POR EL ILUSTRE AYUNTAMIENTO DE BORJAS DEL CAMPO SIENDO ALCALDE D. FRANCISCO SANS BAIGES / (marca de fàbrica) FUNDICIÓN DE CAMPANAS DE ROSES HNOS. –SILLA (VALENCIA) ”(M)

(12) creu

(06) ave maria

(09) escut franquista

(03) escut del fonador

La massa del bronze d'ambdues campanes corresponen a:

- Campana petita: S'ha obtingut per la pesada del vas campaniforme en una bàscula industrial a Catarroja, quan se li practicà la restauració l'any 2001.
- Campana grossa: La massa aproximada s'obté per l'aplicació de la fórmula $\text{Massa} = (\text{diàmetre en metres})^3 \times 579$. El resultat d'aquesta operació ve expressat en quilograms.

Cal referir-se encara a dues campanes dins de l'àmbit religiós de la Parròquia de les Borges del Camp: La primera a l'exterior del mateix temple per sobre de la porta d'entrada i la segona al campanar de l'ermita de la Mare de Déu de la Riera, de les que només en deixarem constància documental tal i com segueix:

Altres campanes

(Referències a dues campanes que també formen part d'aquesta campaneria borgenca però que no formen part del present treball).

Espadanya de la Parròquia de l'Assumpció

Campana d'alçar-Déu

Diàmetre de boca : 330 mm.
Llargada del batall: 320 mm.
Alçària del vas: 370 mm.
Jou de fusta (en molt mal estat)
Amplada màxima del jou: 500 mm.
Alçària màxima del jou: 370 mm.
Alçària total: 740 mm.
Nota fonamental aproximada: re 4
Pes aproximat: 21 kg

Inscripcions:

“ SANTISIMO SACRAMENTO / AÑO 1941 / (marca de fàbrica) ROSES
HERMANOS / VALENCIA ” (M)

Campana de l'hermita

Maria Teresa

Diàmetre de boca : 420 mm.
Llargada del batall: 350 mm.
Alçària del vas: 440 mm.
Jou de fusta
Amplada màxima del jou: 500 mm.
Alçària màxima del jou: 510 mm.
Alçària total: 952 mm.
Nota fonamental aproximada: La 3
Pes aproximat: 43 kg

Inscripcions:

“ AÑO MARIANO 1954 / EL PUEBLO DE BORJAS DEL CAMPO A SU PATRONA LA VIRGEN DE LA RIERA / (marca de fàbrica) FUNDICION SALVADOR MANCLUS / C INDUSTRIA 27 / VALENCIA ” (M)

Totes les dades anteriorment expressades s'ajusten a la part que correspon a l'epigrafia i decoració del model de fitxes proposat per la Llei del Patrimoni Històric Espanyol.

Per ubicar l'epigrafia, les inscripcions i les decoracions es pot dividir la campana en parts o zones. Començant des de la part superior trobem: H (espatlles, del castellà “hombro”), T (terç), M (mig), MP (mig-peu), P (peu).

Cal indicar que l'epigrafia es troba transcrita en la seva integritat, sense desenvolupar les abreviatures, i marcant el canvi de línia amb una barra " / ".

Les inscripcions estan escrites entre cometes i amb un espai en blanc de separació: " ANY 2002 ". A continuació, entre parèntesi, s'indica el tipus de lletra: C (capital), m (minúscula), M (majúscula) G (gòtica); H (humanística), R (“redondilla”), I (industrial)...

Els relleus i altres decoracions van descrits entre parèntesi, i precedits de les lletres que els ubiquen en la campana.

La marca de fàbrica, va precedida de (marca de fàbrica) i de la seva transcripció íntegra.

Mecanismes per a tocar

Després del procés de restauració i automatització efectuats el setembre-octubre del 2001, els mecanismes per a tocar les dues campanes de la parròquia de l'Assumpció de la Mare de Déu són:

Manual.

Es fa sonar:

- a) per volteig amb corda a l'extrem d'un eix perpendicular a la base del jou
- b) repicant mitjançant una corda que tiba del batall
- c) Fins al procés del 2001, es podia repicar des del peu del campanar mitjançant una corda que arribava al batall de la Trinitat, la campana petita.

Automàticament.

Es fa sonar comandat des del patró (ordinador central) a peu de cloquer:

- a) Ventant o voltejant segons la situació d'un interruptor de dues posicions.
- b) Repicant mitjançant els electromalls o martells elèctrics de gran rapidesa (de 5 repics per segon la Trinitat i de 4 la Maria de la Riera) que són també utilitzats per a fer sonar els quars d'hora a la campana petita i les hores a la campana gran.

Funciona elèctricament amb la incorporació de motorització electrònica d'impulsos de la marca Ecat en les dues campanes.

El patró és fabricat per la firma italiana Ecat. Tots els elements d'aquesta marca són homologats per la Comunitat Europea. Tots els treballs de restauració, instal·lació i posta en funcionament han estat realitzats per l'empresa 2001 Técnica y artesanía, S.l.l. de Catarroja, València.

El mecanisme per a tocar la campana de l'ermita de la Mare de Déu de la Riera és:

Manual.

Es fa sonar:

- a) per volteig amb corda lligada a un cigonyal i
- b) repicant mitjançant una corda que tiba del batall.

Relació tocs enregistrats en l'ordindor-patró de la parròquia de l'Assumpció

DIFUNTS

1. Home	Batallades alternatives gran i petita	Defunció home
2. Dona	Batallades alternatives gran i petita	Defunció dona
3. Albat nen	Batallades gran i petita	Defunció nen
4. Albat nena	Batallades gran i petita	Defunció nena
5. Toc General de Difunts	Batallades + ventar gran i petita	Tarda de Tots Sants, defunció Papa, Arquebisbe o Rei

USUARI

1. Oració	Batallades petita	Primer toc del dia
2. Dinar	3 batallades + ventar petita	Per plegar de treballar
3. Treballar	Ventar petita	Per posar-se a treballar
4. Foc – Arravatament	Batallades frenètiques petita	Condicions extremes /excepcionals
5. 65 batallades	Batallades petita	Celebracions religioses petites
6. 3 batallades	Batallades petita	¼ d'hora abans de les celebracions
7. Repic I	Repics alternatius gran i petita	Inici de toc festiu
8. Repic II	Repics alternatius gran i petita	Cloenda de toc festiu
9. Ventar	Ventar petita	
10. Festa	Repic I + ventar petita + repic II	Dissabtes, vigílies, missa dominical
11. Festa Major	Repic I + voltejar gran i petita + repic II	Per les grans diades (Nadal, Pasqua, Festa Major...)
12. Missa a l'ermita	Ventar petita tres vegades	Una hora abans de la celebració
13. Processó	Voltejar gran i petita	En iniciar-se i durant el recorregut processional

Les melodies i transcripció dels tocs

Els tocs que corresponen a la campaneria de l'església parroquial de les Borges del Camp, i que s'han conservat fins al dia d'avui, es poden relacionar:

- Tenint en compte la funcionalitat religiosa
  - Toc d'Oració
  - Toc de festa
  - Toc de Festa Major
  - Seixanta-cinc batallades
  - Tres batallades
  - Toc de processó
  - Toc de missa a l'ermita
  - Combregar

- Tenint en compte la funcionalitat civil
  - Toc de festa
  - Toc de foc o arravatament
  - Toc d'anar a dinar
  - Toc de posar-se a treballar

- I els tocs de difunts
  - Toc d'home
  - Toc de dona
  - Toc d'albat nen
  - Toc d'albat nena
  - Toc general de difunts

Descripció dels diferents tocs

Tocs amb funcionalitat religiosa

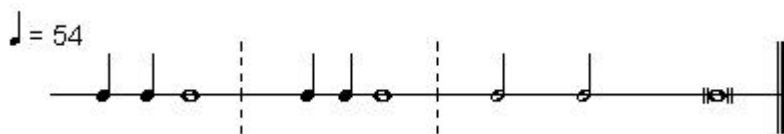
Són tocs la finalitat dels quals és la d'aplegar als feligresos cap al lloc de pregària i oració. Es porten a terme sempre mitja hora abans de la realització de l'acte religiós.

Toc d'Oració.

Correspon al primer toc del dia. Es realitza amb la Trinitat, la campana petita. Actualment només s'usa quan a primera hora (les vuit del matí) s'ha d'efectuar un dels tocs de difunts. El toc d'oració precedeix al toc funerari.

Aquest toc ve determinat pel conjunt de tres grups de tres batallades.

El primer i segon grup corresponen a tres batallades consecutives, la tercera de les quals té més duració que les dues precedents, i al tercer grup la durada de la batallada es duplica respecte a les dels altres grups.

Track número 3 del CD Campanaria

Tocs festius

Aquests tocs s'executen en dies assenyalats com són els diumenges i altres dies festius que marca el calendari per a diades religioses i/o civils.

Cal indicar que a la vigília del dia de festa, independentment del tipus que sigui, a la una del migdia, es realitza el toc festiu corresponent en senyal de la festivitat de l'endemà.

Els tocs corresponen al de festa i al de Festa Major, ambdós es realitzen amb les dues campanes. Cal distingir tres etapes en l'execució del toc:

- Repic inicial
- El toc pròpiament dit
- Repic conclusiu

Repic inicial i conclusiu

Tan el repic inicial com el conclusiu els podem subdividir en tres seccions:

1. Repic amb la Trinitat
2. Repic amb la Maria de la Riera
3. Repic amb les dues campanes

Els tres repics segueixen un esquema bastant aproximat al que a continuació es presenta, si bé es produeixen alteracions pel fet de ser repics manuals i segons el tarannà del campaner, el tipus de festivitat i fins i tot poden afectar les condicions meteorològiques.

accelerant des de ♩ = 78 fins a ♩ = 110

The musical score consists of ten staves of music. The first staff begins with a tempo marking of ♩ = 78. The music is written in a rhythmic pattern of eighth notes. The second staff continues the pattern. The third staff shows a change in the rhythmic pattern, with some notes beamed together. The fourth staff continues the pattern. The fifth staff has a tempo marking of ♩ = 110. The music becomes much denser, with many notes beamed together. The sixth staff continues this dense pattern. The seventh staff has a > accent over the first note of a group. The eighth staff has > accents over the first notes of several groups. The ninth staff has a rit. marking above it. The music slows down significantly. The tenth staff ends with a few notes and three dots below the staff, indicating the end of the piece.

El toc pròpiament dit

S'ha de tenir en compte el motiu festiu pel que es fa el toc. Així, podem establir una doble categoria: el toc de festa i el toc de Festa Major.

Toc de festa

S'executa mitjançant el venteig de la Trinitat

Track número 2 del CD Campanaria

Toc de Festa Major

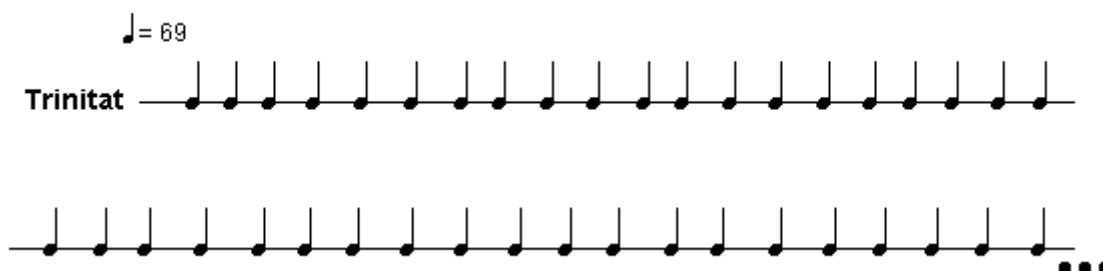
S'executa mitjançant el volteig de la Trinitat sobre el qual s'hi afegeix el de la Maria Riera, per quedar novament el volteig de la campana petita amb el qual finalitza el toc.

Track número 1 del CD Campanaria

Seixanta-cinc batallades

Es realitza amb la Trinitat, la campana petita. El toc ve determinat pel conjunt de seixanta-cinc batallades que es realitzava des del peu del campanar mitjançant una corda que arribava fins al batall d'aquesta campana i al tibar colpejava per la part interior del vas. Actualment queda controlat per l'ordinador-patró i s'efectua mitjançant el colpeig del martell a la part exterior.

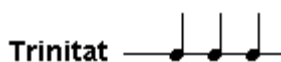
Aquest toc s'utilitza per a celebracions religioses que hom podria considerar com a "menors": misses anticipades, rosari, novenes...

Tres batallades

Es realitza amb la Trinitat. El toc ve determinat pel conjunt de tres batallades que es realitza amb un procés idèntic al toc abans exposat.

S'executa entre el toc que aplega als fidels i l'acte al qual congrega que ve a correspondre a un quart d'hora abans de l'acte religiós.

Toc de processó

Es realitza amb el volteig de les dues campanes. Es tracta d'un toc discontinu per a les dues campanes però que l'inicia i l'acaba la Trinitat.

És un toc solemne, propi de la festivitat a la que correspon, i acompanya des de l'inici de la processó, al sortir de l'església, i durant tot el recorregut bé pels carrers del poble bé pel camí de l'ermita.

Segueix un model de toc i silenci com el que s'expressa a continuació

Toc de missa a l'ermita

Es realitza amb el venteig de la Trinitat. Es tracta també d'un toc discontinu: S'inicia el venteig fins a col·locar la campana cap per avall i es manté durant uns segons en aquesta posició. Es trenca l'equilibri prosseguint amb el venteig i es reemprèn el procés per invertir la posició inicial de la campana. Aquest cicle es repeteix mitja dotzena de vegades.

Cal assenyalar que el toc s'esdevenia una hora abans de l'acte religiós per tal de donar temps als parroquians a desplaçar-se fins a l'ermita de la Mare de Déu de la Riera, situada a uns vuit-cents metres de la població.

Track número 6 del CD Campanaria

Toc de combregar

Es realitza amb el venteig constant de la Trinitat. Toc que actualment ha quedat en desús. Sonava quan el capellà sortia de l'església acompanyat per un parell d'escolans i es dirigia a les cases on es trobaven persones malaltes o impedides per tal de donar-los-hi l'eucaristia. D'aquesta manera s'avisava a les famílies que el sacerdot iniciava el recorregut per a fer aquesta tasca.

Track número 7 del CD Campanaria

Tocs amb funcionalitat civil

Són tocs la finalitat dels quals és la d'informar als convilatants d'algun esdeveniment. Es porten a terme immediatament quan es vol informar o donar a conèixer una notícia.

Tocs festius

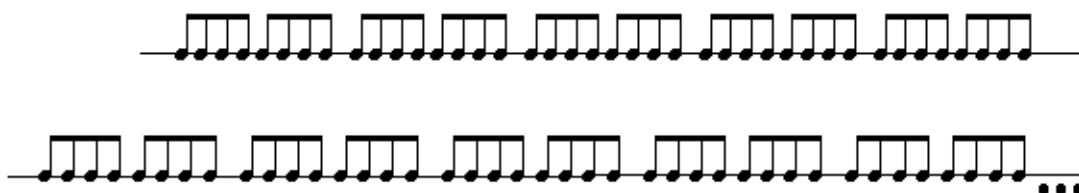
Aquests tocs s'executen en dies assenyalats com a festius i que així ho marca el calendari per a diades civils. Cal indicar, a més, que a la vigília del dia de festa, independentment del tipus que sigui, religiosa o civil, a la una del migdia, es realitza el toc festiu corresponent en senyal de la festivitat de l'endemà.

Els tocs corresponen al de festa i al de Festa Major, tal com s'ha assenyalat als tocs amb funcionalitat religiosa.

Toc de foc o arravatament

Es realitza amb la Trinitat. És un toc semblant al de les seixanta-cinc batallades però amb un tempo més ràpid, frenètic i amb una major duració. Té lloc quan es produeix algun esdeveniment nefast d'interès general i es necessita donar-ho a conèixer ràpidament cosa que s'aconsegueix amb el veu a veu.

accelerant des de ♩ = 108 fins a ♩ = 168

Track número 8 del CD Campanaria

Toc d'anar a dinar

Es realitza amb la Trinitat. Al bell punt del migdia, a la una, una vegada havien sonat els senyals horaris, s'iniciava el toc format per tres batallades pausades seguides del venteig de la campana. Servia per a indicar al treballador, majoritàriament pagès, que havia arribat l'hora de fer una pausa en la seva feina per a fer un mos. Normalment la pagesia es quedava a dinar al tros (el camp que conreava)

Track número 4 del CD Campanaria

Toc de posar-se a treballar

Es realitza amb la Trinitat. De manera anàloga al toc d'anar a dinar, aquest presenta el mateix esquema però sense les tres batallades inicials. Era el senyal per a reempendre la feina que hom havia deixada per dinar.

Existia un doble horari: el d'estiu a les tres i el d'hivern a dos quarts de tres.

Track número 5 del CD Campanaria

Tocs de difunts

Segons es tractés d'home o dona, el tractament dels tocs era i és diferent, així mateix si es tractava de la defunció d'una criatura, havent-se conservat fins a quatre tocs distints, més el toc general de difunts.

Si quan es produeix l'adversitat és durant el dia, el toc s'efectua a la major brevetat possible per tal de donar a conèixer el malaurat esdeveniment. I si és durant la nit, el toc té lloc a les vuit del matí. D'aquesta manera es produeix la temible pregunta: Qui s'ha mort? a la que s'intenta donar resposta, la qual cosa fa l'esperat correveu, de boca en boca, donant el nom del finat.

Assenyalar que aquests tocs van precedits del toc d'oració quan l'anunci de l'infortuni és a primera hora del matí (a les vuit)

Tocs d'adults

Toc d'home

Es realitza amb la Trinitat i la Maria de la Riera segons la cadència de l'esquema que s'acompanya.

♩ = 46

Trinitat $\frac{4}{4}$

Maria de la Riera $\frac{4}{4}$

Track número 9 del CD Campanaria

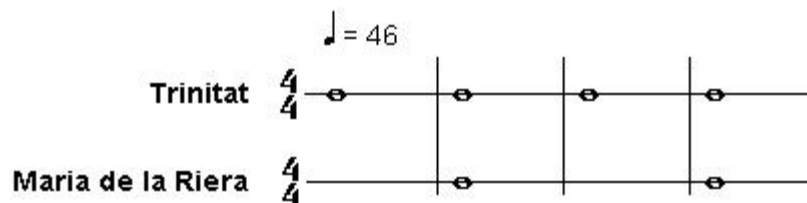
El conforma una sèrie inicial de tres parells de tocs que indiquen, precisament, el fet d'un òbit d'home. Amb una altre tipus de representació, per la Trinitat i per a la Maria de la Riera, seria:

      ...

Toc de dona

Es realitza amb la Trinitat i la Maria de la Riera segons la cadència de l'esquema anteriorment exposat per l'home però amb només dos parells de tocs inicials

En definitiva, el conforma una sèrie inicial de dos parells de tocs que indiquen, precisament, el fet d'un òbit de dona. Amb el tipus de representació, per la Trinitat i per a la Maria de la Riera, ja emprat abans, seria:

Toc d'albats

Es realitza amb la Trinitat i la Maria de la Riera. Poden ser per a nens o per a nenes de curta edat. Són els dos tocs més esgarrifosos i que cap mare o pare voldria sentir per als seus. El conforme el toc inicial que indica el sexe de l'infant.

Tot sentint aquest toc ve a la memòria aquella cantarella que moltes persones d'edat avançada recorden i que al ritme dels tocs fa:

“Nang, nang, nang, nang,
del llit al cel”

Toc d'albat nena

Es desenvolupa segons la cadència de l'esquema que s'acompanya. El tret diferenciador es troba a l'inici i indica que l'infant mort és una nena.

$\text{♩} = 88$

Trinitat

Maria de la Riera

$\text{♩} = 120$

$\text{♩} = 88$

Toc d'albat nen

Es desenvolupa segons la cadència de l'anterior esquema d'albat de nena amb el tret diferenciador que es troba a l'inici i que indica que l'infant mort és un nen.

♩ = 88

Trinitat

Maria de la Riera

Toc general de difunts

Es tracta d'un toc de difunts la que es podria qualificar de solemne. Es realitza amb les dues campanes. S'inicia amb tres batallades molt pausades d'ambdues campanes i el segueix el vintè alternatiu de la Trinitat i la Maria de la Riera: quan sona una, no sona l'altra, el que fa que sigui el toc de més precisió per part del campaner.

El toc té lloc el capvespre de la diada de Tots Sants. També sona quan es produeix la defunció del Papa, Arquebisbe o Rei.

El repic inicial és com segueix:

♩ = 46

Trinitat

Maria de la Riera

Track número 11 del CD Campanaria

Bibliografia

- VARIS. *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona, Ed. Enciclopèdia Catalana, 1988
- Hiperenciclopèdia, Ed. Enciclopèdia Catalana 1997-2001
[<http://www.grec.net/cgibin/hecentra.pgm>]
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. Diccionari de la llengua catalana. Barcelona, Ed. Enciclopèdia Catalana i Edicions 62, primera edició: setembre 1995
- AMADES, JOAN. *Costumari Català, Volum II El curs de l'any*. Barcelona, Salvat Editores, S.A., Edicions 62, S.A., 1982.
- ANGUERA, PERE. *Història dels pobles del Baix Camp*. Reus, Ed. Reus Diari, 1989.
- CRIVILLÉ, JOSEP I VILAR, RAMON. *Música de tradició oral a Catalunya. Rituals de la vida i del curs de l'any, funcionalitat, ideologia. Volum I Documents testimonials*. Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, desembre 1991.
- DALMAU, DELFÍ I ORRIOLS, XAVIER . *Per l'escala secreta. Campanars i campanes a les valls d'Àneu.*, petits quaderns del Consell Cultural de les Balls d'Àneu, octubre de 2001
- GREMI DE CAMANERS VALENCIANS .*Actas del I Congreso de Campaneros de Europa*. Edita Fundació Bancaja Segorbe 1992
- JOUFFRAY, ALARIN. *Cloches carillons et art campanare* Patrimoni musical de Midi-Pyrénées Mai 1984

- VARIS. *Dalt del campanar. Campanes, rellotges, campaners, fonedors... i altres històries de campanars catalans*. Fundació Caixa de Pensions
- PÀMIES I FREIXAS, AGUSTÍ. Varis articles de la secció “Avui...” . Revista la Borja núms. 65-73. Les Borges del Camp, 1995-96 i Revista la Borja núms. 103- . Les Borges del Camp, 2001-
- BONCOMPTE TORRENTE, JOSEP. Article: *L'afinament de les campanes*. València 1996. [<http://www.cult.gva.es>]

Agraï ments

L'estudi plasma un treball de camp que ha comportat un llarg període de temps des de les primeres intencions fins arribar a les darreres pàgines escrites i mereixen tot el meu agraï ment totes aquelles persones i institucions que han donat suport a la meva gosadia.

Agraeixo, en primer lloc, a la direcció i al professorat de l'Institut d'Ensenyament Secundari Joan Guinjoan de Riudoms per les facilitats atorgades per a tirar endavant el meu propòsit, i d'una manera ben especial al professor Artur Vidal i Llobera per la tutorització i per animar-me a tirar endavant i a prosseguir la tasca tan amb paraules engrescadores com amb l'ajut inestimable del seu saber bon fer.

També, i per les facilitats trobades, a l'Ajuntament de les Borges del Camp, la Parròquia de la Mare de Déu de l'Assumpta i la Biblioteca Municipal, i al col· lectiu Carrutxa de Reus, per a poder consultar arxius i documentació i, fins i tot, intercanviar parer amb algun dels seus membres.

He mantingut converses teòrico-tècniques amb Salvador Palomar i Montse Flores del col· lectiu Carrutxa, de les quals n'he tret un fruitós profit tant en l'àmbit personal com en el cultural.

Els intercanvis de parers que he tingut amb Ramon Oranias Orga, organista i monjo de Montserrat i Francesc Farràs Corominas, organista i compositor, ambdós membres de l'Associació Catalana de l'Orgue, m'han servit de molt a l'hora d'iniciar-me en les diferents transcripcions dels tocs de campana i així poder-los plasmar sobre el paper.

A Antoni Sebastià Torrent, professor d'harmonia i acústica del Conservatori Professional de Música de la Diputació de Tarragona, per posar a les meves mans els mitjans tècnics per tal d'aprofundir en la física del fet sonor.

No cal dir que estic molt contenta d'haver compartit hores de feina amb Javier Calero, Enginyer Tècnic Industrial de l'empresa *2001 tècnica y artesanía, s.l.l.* de Catarroja (l'Horta) a

---

València, en motiu del procés d'automatització de les campanes de l'església parroquial de les Borges, als qual dono les més efusives gràcies per la seva atenció i així poder, en una altra ocasió, incrementar i cercar dades i aprofundir en la recerca d'altres campanes del municipi i que han quedat fora de l'abast d'aquest treball.

Per finalitzar, i el més important, agrair la guia, el suport, l'ajuda i l'estima que m'ha donat en tot moment, així com l'atenció i paciència rebuda per part de *Leonardo* Figueras Ferré, dit el "Nardo", campaner per tradició familiar, recentment traspasat, darrer campaner de les Borges del Camp, per tots els comentaris, indicacions i hores de campaneig que he compartit amb ell.

I, és clar, a la meua família qui amb la seva paciència ha aconseguit que el treball es fes realitat. Sempre tenint a punt les paraules adients, animant-me a seguir endavant i estant al meu costat cada dia, tant en els moments més alegres com en els més feixucs.

A tots us reitero el meu agraïment perquè sense la vostra col·laboració tot el que heu llegit no hauria estat pas possible.